

IN MEMORIAM
SIR KARL R. POPPER, 1902.-1994.

U potrazi za objektivnim znanjem

Dana 17. rujna 1994. u 92. godini života preminuo je filozof Karl Raimund Popper, jedan od najvećih socijalnih filozofa XX stoljeća. O njegovu golemom utjecaju na znanost i politiku našega doba svjedoče izjave mnogih nobelovaca i glasovitih političara. Sir Peter Medawar, dobitnik Nobelove nagrade za medicinu, izjavio je da je Popper najveći teoretičar znanosti koji je ikada živio. Slično su se o njegovoj filozofiji izrazili i drugi nobelovci, njegovi bliski suradnici, koautori i učenici, biolog Jacques Monod, Konrad Lorenz, neuropsiholog Sir John Eccles, matematičar i astronom Sir Hermann Bondi, povjesničar umjetnosti Ernst Gombrich, književnik Isaak Asimov i mnogi drugi. O političkoj filozofiji Karla Poppera, za koju je odlikovan plemićkom titulom Ujedinjenog Kraljevstva, najpovoljnijim su se riječima izražavali mnogi ugledni politolozi poput Isaiah Berlina, a bivši njemački kancelar Helmut Schmidt napisao je predgovor za knjigu o njegovoj filozofiji.

Karl Popper ostat će poznat kao prvi veliki kritičar pozitivističke filozofije, a među političarima i politolozima kao veliki liberal i kritičar filozofskih korijena totalitarizma. Zbog toga njegova filozofija u zemljama koje su se oslobodile komunističkih režima, s velikim zakašnjenjem upravo danas doživljava veliko uskrснуće.

Karl Raimund Popper rođen je 28. srpnja 1902. godine u Himmelhofu kraj Beča. Popper se oštro suprotstavljao vladajućoj neopozitivističkoj filozofiji Bečkoga kruga, a s obzirom da je ona predstavljala tadašnju modu ili vladajuću filozofiju, objavljivanje radova bilo mu je otežano; njegovo prvo veliko djelo, *Logika istraživanja* (1935.) drastično je skraćena verzija trotomne knjige čiji su ostaci kasnije objavljeni tek 1979. Zbog fašizma, Popper 1937. emigrira na Novi Zeland i do 1945. na sveučilištu predaje filozofiju. U to vrijeme nastaju njegove najutjecajnije knjige, u kojima se kritizira historicistička filozofija od Heraklita do suvremenih marksista i egzistencijalista, *Bijeda historicizma* (objavljena 1957.) i *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* (1945.). Godine 1946. na poziv F. Hayeka dolazi u Englesku i do umirovljenja 1969. predaje na Londonskoj školi ekonomije. Unatoč osporavanju britanskih filozofa, prijevod *Logike istraživanja* (1959.) u izvanfilozofskim krugovima postiže veliki uspjeh. Kritičkim predgovorom tom izdanju u kojem je kritizirao vladajuću filozofsku modu oksfordskih filozofa, analizu jezika, ponovno je kao nekoć u Beču postao "službena opozicija". Uz već spomenute knjige ranijih rukopisa, godine 1963. izlazi niz Popperovih članaka u knjizi pod naslovom *Nagađanja i opovrgavanja. Rast znanstvene spoznaje*. Po umirovljenju intenzitet njegova rada ne prestaje. Objavljuje brojne knjige: *Objektivno znanje. Evolucijski pristup* (1972.), intelektualnu autobiografiju *Beskonačno traženje* (1976.), trotomno djelo *Postskript Logici znanstvenog otkrića* (1982.-83.) i niz članaka pod naslovom *U traganju za boljim svijetom* (1984.). Pored toga možemo spomenuti njegova djela nastala u suradnji s nobelovcima Johnom Ecclesom, *Ego i njegov mozak* (1977.) i Konradom Lorenzom, *Budućnost je otvorena* (1985.), veoma utjecajne seminare i zbornike radova o evolucijskoj spoznajnoj teoriji i izdanja polemičkih i teorijskih tekstova u kojima su mu sugovornici i protivnici bili Theodor Adorno, Juergen Habermas, Herbert Marcuse, Thomas Kuhn, njegovi kritički učenici Imre Lakatos, Paul Feyerabend i William Bartley, kao i plodne rasprave s brojnim značajnim misliocima poput Willarda van Ormana Quinea, Hillary Putnama, Grover Maxwella, Herberta Feigla.

Filozofija kritičkog racionalizma koju je zastupao i utemeljio Karl Popper nastala je kao reakcija na osnovne postavke neopozitivističke filozofije. Prema pozitivističkom kriteriju demarkacije racionalnosti i iracionalnosti, racionalne su samo one tvrdnje koje se mogu empirijski i logički provjeriti ili verificirati. Tvrdnje koje se ne mogu empirijski provjeriti su besmislene, a pojmovi kojima ne odgovara nešto iskustveno su bez značenja. Među empirijskim tvrdnjama, racionalnije su one koje imaju veći empirijski sadržaj, odnosno one koje su više puta potvrđene (*konfirmirane*) elementarnim, "protokolarnim" ili "atomarnim" iskustvenim rečenicama. U skladu s time, *rast znanja* opravdava se povećanjem iskustvenog sadržaja u empirijskim generalizacijama, a do tog povećanja dolazi *metodom indukcije*. Popper na na-

vedene probleme odgovara upravo suprotno. U skladu s Humeovom kritikom indukcije, po Popperu se indukcijom ne može povećati racionalnost empirijskih generalizacija, jer nije poznat broj instanci koji treba predstavljati apsolutnu potvrdu generalizacije. Isto tako, atomarne ili elementarne iskustvene rečenice mogu potvrđivati različite generalizacije, stoga veza između atomarnog suda i generalizacije nije jednoznačna veza potvrđivanja. Naprotiv, značaj elementarnih iskustvenih sudova za racionalnost neke generalizacije sastoji se u tome da one mogu opovrgavati (falsificirati) provizorne generalizacije ili hipoteze. Prema Popperovom *naivnom falsifikacionizmu*, uvećanje iskustvenog sadržaja znanja postiže se pronalazeњem instance koja opovrgava provizornu generalizaciju ili hipotezu. Drugim riječima, umjesto empirističkog *uzlaznog prodora* od iskustva prema općim zakonima, prema Popperu, treba krenuti od nagađajuće generalizacije i pokušati je opovrgnuti bar jednom instancom. Time će dokazivanje imati oblik deduktivnog zaključka. Da bi empirijski sudovi mogli opovrgnuti hipotezu, oni moraju biti opovrgljivi, tj. potencijalno opovrgnuti; racionalna generalizacija stoga mora unaprijed navesti instance (tzv. potencijalne falsifikatore) koje će je opovrgnuti ako se pokažu istinitim. To se zove *falsifikacionistički kriterij demarkacije* racionalnog i iracionalnog. Umjesto induktivnog dodavanja empirijskog značenja, za Poppera je ključni test racionalnosti provjeravanje. Provjeravanjem se izbjegava empiristički problem, što zapravo potvrđuju elementarne rečenice. Pojedinačnim testom mogu se dokazati dvije stvari: ako postoji instance za koju smo unaprijed rekli da će opovrgnuti hipotezu, hipotezu treba odbaciti. Ako se pak ne potvrdi postojanje opovrgavajuće instance, hipoteza ima veći stupanj potvrde (*koroboracije*), ali ona time nije provjerena (*verificirana*), ona tim testom nije postala racionalna. Stoga se racionalnost sastoji u pronalazeњu falsifikatora, u kritici hipoteza ili nagađanja. Ako se pak hipoteza opovrgne, nastaje novi problem: moramo pronaći hipotezu koja će objasniti (uklopiti) i pojedinačnu instancu koja je opovrgla prethodnu hipotezu i instance koje je objašnjavala prethodna hipoteza. Hipoteza koja će to moći imat će veći empirijski sadržaj od prethodne, a ujedno će biti i općenitija od prethodne. Za općenitiju hipotezu vrijedi ista norma racionalnosti kao i za prethodnu, i ona mora navesti potencijalne falsifikatore. Međutim, pronalazeњem "posebnih slučajeva" koji se ne uklapaju u hipoteze, svaka sukcesivna hipoteza i teorija ima veći empirijski sadržaj jer mora uklopiti i prethodne negativne instance, stoga pronalazeње općenitije generalizacije postaje sve teže.

Popperova shema rasta znanja je sljedeća: dokazivanje započinjemo problemom za koji predlažemo neki tentativni odgovor, odnosno hipotezu. Opovrgavanjem hipoteze dobivamo novi problem, predlažemo novu hipotezu s većim empirijskim sadržajem, ponovno je opovrgavamo, dobivamo nov problem i tako dalje. Takvom *evolucijom teorija* (opisom koji je postao temelj Popperove *evolucijske spoznajne teorije*) izbjegavaju se loša rješenja, jer spoznajemo kojim putevima više ne bismo trebali kroćiti, ali ne možemo sprijećiti buduće zablude; svaka nova teorija postavlja pred nas nove probleme.

Struktura objašnjenja i predviđanja ima po Popperu (i Hempelu) oblik *hipotetično-deduktivne metode*, pri čemu objašnjenjem izvodimo zaključke o prošlim događajima, a predviđanjem o budućima. Opća premisa sadrži hipotetični zakon ili opće pravilo, a partikularna premisa sadrži konkretne uvjete; iz njih slijedi zaključak: "Prošli se događaj morao dogoditi", ili: "Budući se događaj mora dogoditi". Naravno, uvijek možemo ili moramo postaviti pitanje legitimnosti pretpostavljenog zakona i zadovoljavanja konkretnih uvjeta, iz kojih deduktivno slijedi objašnjavalачka ili predviđalačka konkluzija. Ali pod pretpostavkom istinitosti premisa, konkluzija o događaju nužno slijedi. Zbog toga se takav Popperov model naziva *hipotetično-deduktivnim modelom objašnjenja i predviđanja*.

Jedan od glavnih problema Popperove (socijalne) filozofije jest rast znanja. Znanje raste metodom pokušaja i pogrešaka, nagađanja i opovrgavanja. Navedena obilježja kritičkog racionalizma i evolucijske spoznajne teorije, međutim, impliciraju još radikalnije tvrdnje. Ako je uvjet racionalnosti navođenje instanci koje će potencijalno opovrgnuti naše nagađanje,

onda iz toga slijedi da je njihovo nenavođenje iracionalno. To znači da ne postoji apsolutno i neproblematično vrelo izvjesnosti i istine. Ne postoji teorija ili tvrdnja koju smijemo smatrati apsolutno neoborivom, tvrdnja koja će poslužiti kao apsolutni temelj zgrade znanja. Sve, a pogotovo takve navodno apsolutne tvrdnje, mogu se i moraju kritizirati i opovrgavati. Ne postoji teorija koja može opravdati i utemeljiti *sve* činjenice. Teorije koje to pokušavaju su u tom smislu iracionalne.

To je osnovno polazište Popperova *antifundacionalizma*, odnosno njegove kritike teorija utemeljenja. Ali bez apsolutnih temelja znanja nikada ne možemo biti sigurni u istinitost teorija. Popper upravo to i tvrdi. Ono što, međutim, možemo učiniti jest da na opisani način poboljšavamo teorije, tj. da naše teorije budu sve bliže ili sličnije istini. To je temelj Popperove *doktrine o istinolikosti (verisimilitude)*. Prema tome, cilj znanja, znanosti i racionalnog postupanja ne smije biti traženje apsolutne istine (jer bi ona morala odstupati od navođenja uvjeta vlastitog opovrgavanja); imperativ znanosti i znanja jest poboljšanje teorija kritikom i pokušaj da se istini približimo.

U teoriji značenja, Popper je *konvencionalist*. Pojmovi su za Poppera čiste konvencije. Ne postoji apsolutni princip doznačavanja, odnosno određivanja empirijskog značenja nekog pojma. Analiza jezika je stoga zanimljiva igra, ali nam ona ne pomaže u spoznavanju jer spoznajni sadržaj može imati samo sud o nečemu. Ali pored analitičkih igara sa značenjima, postoji i druga pogreška u vezi sa značenjem pojmova. Riječ je o pogreški *esencijalističke*, *platoničke* ili *srednjovjekovno realističke* koncepcije koja pretpostavlja da ćemo poznavanjem pojmova ili ideja otkriti nešto o nužnim svojstvima i o nužnom ponašanju stvari koje opisuju pojmovi i ideje. Ona pretpostavlja da će poznavanjem ideje, imanentnih svojstava stvari i odgovorom na "što-jest" pitanja objasniti zašto se neka stvar ponaša na određeni način. Prema Popperu, naprotiv, nema ničega u idejama što bi determiniralo i predviđalo ponašanje stvari. Naše su ideje i pojmovi samo korisni, više ili manje precizni opisi i heuristička sredstva za kategorizaciju raznolikosti zbilje.

Prema Popperu svijet ideja "objektivno" postoji. To je tzv. *treći svijet*. To je svijet nezavisan od naših psiholoških predodžbi i fizičke stvarnosti, to je svijet teorija, svijet jezika, umjetnosti itd. On je čovjekova tvorevina, ali nadilazi svoga tvorca. U tom svijetu zatičemo probleme koje tvore same ideje, probleme koje ljudi na određeni način rješavaju, ali koji se ne iscrpljuju u tom dodiru s ljudima. Taj se svijet povješću i tradicijom umnaža, jer sva rješenja pojedinih problema (i istinita i lažna) mogu postati problem za drugoga i time nadilaze svoje tvorce.

U tradicionalno-filozofskome sporu oko objašnjenja mišljenja, Popper je dualist, jer misli da se duh ne može svesti ili objasniti fizičkim i zbog toga što po njegovom mišljenju svijet može utjecati na promjene u fizikalnoj realnosti. Čak i kada bi se duševna stanja "u principu" uspjela reducirati na fizikalna, ostao bi reziduum neobjašnjivog i slobodnog, ontološki sloj bitno različit od fizikalnog, koji nazivamo duhom.

Popper nekoliko puta spominje kako je njegovo bavljenje političkom teorijom bilo "slučajno". Unatoč tome, svoju popularnost velikim dijelom može zahvaliti upravo tim teorijama. Popperova politička teorija proizlazi iz njegovih znanstvenih zahtjeva. Svi kriteriji racionalnosti teorija vrijede i za političke teorije. Ali u političkim teorijama pojavljuju se i njima svojstvene pogreške koje treba izbjeći. Zadržat ću se samo na tri. Mnogi filozofi od Platona do Marxa smatraju da ideja povijesti (esencijalistički) u sebi sadrži ono što se na neki način mora ozbiljiti. Tako u ideji već postoji klica nužnog budućeg zbivanja, ona ga determinira. Ako ideja determinira ono što se *mora* dogoditi, onda se konkretni postupci mogu prosuđivati isključivo tako da vidimo usporavaju li ili ubrzavaju ostvarenje tog konačnog cilja. U skladu s time, samo onaj koji zna taj cilj, jer shvaća ideju, ima pravo prosuditi koji postupak vodi k cilju, a koji ga od njega odvlači. Takvo prosuđivanje, međutim, nije moralno. Ono je moralno samo po tome što sudi o postupku "iz budućnosti" - prosudbom

koliko je ubrzalo ili usporilo nužni tok stvari, ali ono se ne može nazvati moralnom, jer za nju cilj opravdava sva sredstva. Takvu koncepciju Popper naziva *moralnim futurizmom*. Takvo "poznavanje" cilja ne smije se problematizirati, jer problematiziranje udaljava od cilja, takav postulirani cilj ne može se "u hod" promijeniti, jer ga određuje nadljudska "ideja". Zbog toga se o njoj ne može raspravljati. Oni koji imaju oči da je vide imaju pravo nalogati drugima da čine sve što će je ostvariti, samo oni imaju pravo na "pravu prosudbu". Ali tko zapravo poznaje taj cilj? Tko ima pravo odlučivati o tome što racionalno vodi krajnjem cilju povijesti? Što se događa ako se ljudi ne slažu oko toga što predstavlja taj krajnji cilj? Ako ljudi "vide" različite ideje, i u skladu s tim postavljaju različite krajnje ciljeve povijesti, onda među njima nije moguć razgovor, jer je kriterij tog unutrašnjeg "viđenja" ideje već odredio i njihovo postupanje.

To "viđenje" cilja povijesti Popper naziva "utopizmom", a postupanje u skladu s njim *utopističkim inženjeringom*. Utopijski inženjering, prema kojemu cilj opravdava sredstvo, ne može razlučiti pojedinačne postupke od cjelovitih namjera; on nije sposoban za problematiziranje pojedinih postupaka nezavisno od ideje, cilja ili svrhe povijesti, on procjenjuje postupke nezavisno od morala; stoga sukob dviju takvih ideja ili planova vodi u rat i totalitarizam. Osim što je nemoralna, takva koncepcija nije ni racionalna, jer ne dopušta postojanje instance na kojoj bi se o tim idejama moglo nezavisno raspravljati. Popper se stoga zalaže za *socijalni inženjering*. To je koncepcija u kojoj se cilj može u svakom trenutku napustiti ili raspraviti ako konkretni postupci za njegovo ostvarenje dovedu do neželjenih posljedica. Mogućnost izbora cilja socijalnog inženjeringa pretpostavlja da ne postoje univerzalni zakoni povijesti ljudskoga društva. Ali čak i kada bi ih netko poznao, to ne bi značilo da se protiv njih ne bismo mogli ili smjeli boriti.

Poznavanje navodnih zakona povijesti, koji su u uskoj vezi s utopizmom, Popper naziva *profetizmom*, a njegove glasnogovornike (lažnim) *prorocima*. Poznavanje tih zakona je nemoguće, jer predviđanje događaja mijenja i utječe na tok povijesti. Dugoročnim prognozama Popper suprotstavlja *tehnološke prognoze*. To su predviđanja koja imaju hipotetični karakter o kojemu smo govorili ranije; naime pod pretpostavkom da su neke zakonitosti istinite, moguće je stvoriti sredstva (izvesti zaključke) kojima bi se u slučaju njihove nepovoljnosti obranili.

Mogućnost odbacivanja i problematiziranja naših ciljeva temelj je Popperove liberalističke filozofije. U njenom prvom planu je shvaćanje da je temelj djelovanja, kritičko procjenjivanje i poboljšavanje naših filozofija. Ta je prosudba moguća prije samog djelovanja, ona predviđa posljedice naših izabranih ciljeva i djelovanja te time spriječava njihovo eventualno negativno ostvarenje.

Ta tvrdnja može poslužiti i kao općeniti *motto* Popperove filozofije, koji autor u djelu *Objektivna spoznaja* naziva apologijom ili isprikom za filozofiju:

Moja je isprika sljedeća. Svi mi imamo svoje filozofije, bez obzira jesmo li svjesni te činjenice ili ne; one ne vrijede mnogo. Ali njihov utjecaj na naša djelovanja i živote često je poguban. Zbog toga je nužno da ih kritikom pokušamo poboljšati. To je jedina isprika daljnjem postojanju filozofije koju sam sposoban pružiti.

Darko Polšek